

2000 Sonrası Türk Tarım Politikalarında Dönüşüm ve Çiftçi Algısı: Kırklareli Örneği

Transformation of Turkish Agricultural Policy and the Perceptions of Farmers: Example of Kırklareli

Arş. Grv. Taha Eğri

Öz

Ekonomi içerisindeki yeri ve yapısal şartları nedeniyle tarım sektörü, devlet politikalarının ve destekleme sistemlerinin süregelen konusu olmuştur. Türkiye’de de Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren tarım sektörü özel bir ilgi görmüş, koruma ve destekleme politikaları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu politikalar 2000’li yıllara kadar birbirine yakın araçlar kullanılarak uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak 2000 yılına gelindiğinde, makroekonomik şartlar ve AB, DTÖ gibi küresel aktörlerin etkisiyle tarım sektöründe bir reform projesi başlatılmış ve destekleme sistemi değiştirilmiştir. Yapılan değişimler ile temel olarak fiyat-ürün bazlı destekleme sistemi yerine, alan bazlı ve doğrudan gelir desteği içeren bir destekleme sistemine geçilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma, 2000 sonrası yaşanan bu değişimleri değerlendirmekte ve günümüze kadar olan gelişmeleri ele almaktadır. Bununla beraber, Kırklareli’nde, anket yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen alan araştırması vasıtasıyla ortaya çıkan değişimlerin çiftçiler tarafından nasıl algılandığı tartışılmış ve “Çiftçiler açısından bir değişimden bahsetmek mümkün müdür?” sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmada, çiftçilerin uygulanan tarım politikalarından genel bir memnuniyetsizlik içerisinde oldukları ve araştırmaya katılan çiftçilerin çoğunluğunun tarım politikalarındaki değişimin farkında olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tarım Politikaları, Tarım Reformu Uygulama Projesi, Yapısal Dönüşüm, Doğrudan Gelir Desteği

Abstract

The agricultural sector has been subject of support systems and state policies due to structural and economic conditions. Turkey also has been considered the agricultural sector within the framework of protection and support from its very beginnings. Until the 2000s, sector had tried to be supported by using similar tools. However, on the one hand the pressure of the macroeconomic effects and on the other hand the effect of the global actors encourages Turkey to begin reform project in agricultural sector and support system. The new system is consisting of direct income support and field-based support rather than product and the price-based supports. This study will evaluate the changes experienced after 2000 and discuss developments to the present. Besides this, it’s tried to answer questions as “Is it possible to talk about changes in the policies from farmer’s side?” and “What is the perception of farmers to the recent developments?” according to the survey which held in Kırklareli. In this study, a general dissatisfaction of the farmers for the agricultural policies was obtained. Besides this, results also showed that the majority of farmers are not aware of the change in agricultural policies.

Keywords: Agricultural Polices, Agricultural Reform Implementation Project, Structural Transformation, Direct Income Support

Giriş

Tarım ekonomisini, insanın toprak ile ilişkisinin incelenmesi olarak tanımlamak mümkündür. Bu tanım, toprağın dağılımı ve kullanılması, ortaya çıkan sosyal hayatın doğası, birçok yan sanayi ile ana sanayi kolları arasındaki ilişkiler, tarımdan sağlanan çıkar ile devlete sağlanan finansal ve ekonomik katkılar, ürünlerin fiziksel ve finansal olarak yönetilebilmesi ve bu ürünlere oluşan talep ve tüketimin kontrolü gibi birçok konuyu da içerisinde içermektedir (Venn, 1933, s. 3). Tarım ekonomisinin inceleme konusu olan tarım faaliyetlerinin sanayi, inşaat, hizmetler gibi diğer üretim faaliyetlerinden ayıran temel farklılıkları evrensel ve kurumsal diye iki başlıkta toplamak mümkündür. Tarımın doğal koşullarla ilgili olan evrensel özellikleri, ülkelerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak gözlenir ve her ülke için geçerlidir. Kısmen toplumsal ve kurumsal nitelikte olan tarımsal faaliyetin ayırıcı özellikleri ise ekonominin gelişme düzeyine göre değişmektedir (Kazgan, 2003, s. 3).

Tarımsal üretimin doğal koşullara bağımlılığı; tarımsal faaliyette risk ve belirsizliklerin fazla olması; tarımsal üretimin kesikli ve mevsimsel olması; tarım işletmelerinde ürün çeşitlendirmesi yapılması; ve üretim maliyeti üzerinde doğal şartların etkili oluşu evrensel özellikler olarak sıralanabilir (Çetin, 2010, s. 6-9). Diğer taraftan, tarımın evrensel özellikleri yanı sıra toplumsal-kurumsal özellikleri de mevcuttur. Tarım piyasasında üretilen ürünler homojen nitelikte ve fiyatın üreticiler için veri olması; piyasaya girişçikışın doğal şartlarla sınırlanması; tarım fiyatlarının belirsizliği, ürün piyasaya geldikten sonra fiyatının oluşması, fiyat değişmelerine cevap vermekte gecikmeler yaşanması ve pazarlama etkenlerindeki teknelci etkenler bu özelliklerin başında gelmektedir (Kazgan, 2003, s. 7-9). Tarımsal ürün piyasaları yapısı itibarı ile tam rekabet piyasalarına yakın olsa da belirsizliklerin ve sınırlılıkların olması nedeniyle saf rekabet piyasaları olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Bu bağlamda, piyasada oluşan rekabet durumu hem iç piyasada hem de dış piyasa "fiyat" probleminin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Kazgan, 2003, s. 9).

Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi tarımın doğa koşullarına bağımlılığı ve kurumsal özellikleri ve diğer sektörler karşısındaki durumu bütün ülkeler için tarımı problemlili konuma getirmiştir (Kazgan, 2003, s. 4). Birçok ülkede farklı yöntem, çeşit ve büyüklüklerde olsa da gelir dağılımını düzeltmek ve piyasa başarısızlıklarını gidermek için tarım politikaları

uygulanmaktadır (De Gorter and Swinnen, 2002, s. 1895). Gardner (1987) tarım politikalarının boyutu ve niteliği üzerinde çeşitli görüş ayrılıkları olsa da tartışmasız her yerde bu politikalar uygulandığını ve Dünya Bankasının 80 ülkede yapmış olduğu bir araştırma ile sadece Yeni Zelanda'da tarım sektörüne müdahale veya korumacı politikalar olmadığını ifade etmektedir.

Tarım politikaları, tarım kesiminin genel ekonomideki yerini, tarımsal nüfusun gelirinin hangi düzeyde olması gerektiğini, fiyatlardaki dalgalanmaların hangi yollarla kontrol edilebileceğini araştırmaktadır ve bu yolla tarım ürünlerinin üretimi, fiyatlandırılması, pazarlanması ve arz ve talebi arasındaki dengesizliğin giderilmesi amacı ile uygulanan politikalar (Özgüven, 1997, s. 213). Tarım politikası; kırsal toplum refahını yükseltmek, çiftçilerin ekonomik yaşantılarını iyileştirmek, tarımsal kaynakları etkin ve rasyonel şekilde kullanmak, tarımsal üretimi kamu yararına düzenlemek, tüketicilere nitelikli ve uygun fiyatla ürünler sunmak v.b. amaçlarla uygulanan önlemler bütünüdür. Tarım politikaları genel olarak; tarım kesimini genel ekonomi içerisine dahil etmeyi; geleneksel üretim biçimini modern üretim biçimine dönüştürmeyi, çiftçilerin yaşam düzeylerinin yükseltilmesini ve pazarın düzenlenmesini kendisine amaç edinmektedir. Pazar ve fiyat politikası, yapısal politika ve sosyal politika şeklinde üç ana başlıkta ele almak mümkündür (Çetin, 2010, s. 222). Çiftçilerin, zihniyet dünyaları ve davranış kalıpları, toprak ve organizasyon yapıları ve alışkanlıkları nedeniyle modern üretim teknikleri ve sistemlerine geçişi zordur. Tarım kesiminin iç dinamikleri ile altından kalkamayacağı alt yapı yatırımları, teknik eğitimler gibi zorunlu değişikliklerin devlet müdahalesine ihtiyacı vardır (Özgüven, 1997, s. 213). Ayrıca tarım kesiminde doğal nedenler dolayısıyla ortaya çıkabilecek üretim miktarlarındaki değişimler nedeniyle genel dengede bozulmalar ortaya çıkabilir. Bu tür dengesizlikler sektörler arasındaki dengeyi de etkileyeceğinden dolayı sektörler arası entegrasyonu sağlayacak, genel dengeyi oluşturacak tedbirler alınmalıdır (Özgüven, 1997, s. 215). Üretim politikası genellikle tarım sektöründeki işletmelerin modernizasyonu, çiftçilerin kullandıkları üretim girdileri düzeyinin artırılması ve üretimin planlanması yoluyla tüketim ve ithalat politikasına uygun olan faaliyetleri içerir. Bu politikalar ile tarımsal kaynaklar rasyonel bir biçimde değerlendirilerek tarımsal üretimin hem çiftçi hem de ülke ekonomisi açısından kaynak verimliliği sağlanması amaçlanmıştır (Çetin, 2010, s. 224).

Tarımsal kesimde çalışanların ücretlerini veya hayat seviyelerini tarım dışı kesimlerde çalışanlarına göre ayarlamak buradaki temel amaç olarak ortaya çıkmaktadır. Tarım kesimi ile diğer kesimler arasında mevcut olan bu gelir farkları bazı sosyal tedbirlerle (vergiden muaf tutmak, sübvansiyonlar vermek gibi) veya telafi edici iktisadi transferlerle (doğal etkilerle meydana gelen zararın karşılanması, işletmelerin vergiden muaf tutulması, sübvansiyonlar gibi) giderilebilir (Özgüven, 1997, s. 215). Tarım politikası uygulayıcıları genel olarak fiyat, strüktür ve sosyal politika araçları ile tarım sektörüne müdahale etmektedirler.

Fiyat politikası arz ve talep arasında denge sağlamayı amaç edinen ve bu yolla tüketici ve üreticileri korumaya çalışan müdahale yöntemidir (Özgüven, 1997, s. 215). Genellikle iktisat politikası uygulayıcıları tüketicileri korumak amacı ile genel fiyat seviyesini düşürücü politikalar benimserken, tarım politikalarında amaç daha çok üreticiyi korumaktır. Bunun için ise fiyatları azaltıcı ya da maliyetleri indirmeye çalışan politikaları tercih ederler. Böyle bir politikanın nedeni tarımın kendine has özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Tarımsal ürünlerin fiyat düzeyi diğer kesimlerininkine göre daha düşüktür ve yıllık dalgalanmalara çok sık rastlanmaktadır (Dinler, 2008, s. 277).¹

Strüktür politikaları, tarımda oluşan geleneksel yapıların dönüştürülmesi, üretimdeki verimi artırmak için gerekli altyapının sağlanması ve organizasyon yapısını modern üretim yöntemlerine uygun hale getirilmesini amaçlamaktadır. Küçük işletmelere ayrılan ve teknolojik yenilikleri üretimde kullanmayan birimlerden daha büyük işletmelere doğru bir dönüşümünü sağlamaya çalışılmaktadır. Diğer taraftan doğal avantajlardan veya diğer sebeplerden ortaya çıkabilecek bölgesel arası oluşan dengesizliklerin ele alınması ve bunları giderici önlemlerin tespit edilmesi bu politikaların konusunu oluşturmaktadır. Bu tür politikalar ülkenin bütünüyle ekonomik ve sosyal olarak kalkınmasına hizmet etmektedir (Özgüven, 1997, s. 218).

Sosyal politikalar ile tarımda vergi ve tarımsal sigorta gibi konular ele alınır ve bu politikalar ile üreticilerin mali yüklerini hafifletmek ve tarım gelirlerini tatmin edici bir düzeyde tutmak amaçlanmaktadır. Bir taraftan da sosyal politikalar çiftçilerin ve tarım işçilerinin sosyal güvenlik açısından sorunlarını ele alarak belirli haklarını elde etmelerini de sağlamaya çalışmaktadır. Sosyal politika; öncelikle tarımda çalışma ortamının iyileştirilmesini (tarım çalışanlarının örgütlenmesi, tarım iş kanununun çıkarılması, kadın ve çocuk tarım işçileri konusundaki çalışmalar, işyeri sağlığı ve güvenliği konusundaki çalışmalar ve sosyal diyalogun güçlendirilmesi gibi), sosyal güvenlik hakkının bütün tarım çalışanlarına sağlanmasını, tarımda gelirlerin sigorta yoluyla güvence altına alınmasını, tarım ve tarım dışı gelir kaynaklarının artırılmasını ve çeşitlendirilmesini, kırsal kesimde yoksulluğun azaltılmasını ve açık ve gizli işsiz durumunda olan kişilerin üretken hale gelmelerinin desteklenmesini kapsamaktadır. Genel bir ifade ile sosyal politikalar; tarım kesimindeki sosyal güvenlik, vergilendirme ve tarımsal sigorta konularını ele alan ve bu konudaki eksiklik ve sorunları gidermek amacıyla yönelik olarak hazırlanan politikalar (Tanrıvermiş, 2005, s. 117).

Tarım sektörünün yapısı kuşkusuz Türkiye ekonomisi içinde geçerlidir. İçinde bulunduğu yapısal özellikleri ve genel ekonomi içerisindeki yeriyle tarım sektörü, Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren farklı politika uygulamalarının konusu olmuş ve desteklenmeye çalışılmıştır. Temelde arz güvenliğini sağlamak, üreticilerin refahını yükseltmek, verimliliği artırmak gibi amaçlar hedeflenmiş olsa da uygulamada ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumlara göre farklılıklar ortaya çıkmıştır. Ancak, genel makro ekonomik politikalar nasıl şekillenirse şekillensin, korumacı veya liberal politikalar esas alınsın, tarım sektöründe devlet desteği sürmüş ve sektörün dönüşümü devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de Uygulanan Tarım Politikalarına Genel Bir Bakış

Tarım politikalarının uygulanış ve gelişim seyrine baktığımızda, tarım politikalarının TBMM kararı şeklinde belirgin hale gelmesinin ilk olarak 1960'lar da, planlı döneme geçiş ile birlikte sağlandığı ve destekleme alımlarının yanında girdi desteklerinin de verilmeye başlandığı görülmektedir (Gaytancıoğlu, 2009, s. 86). Ancak, hükümetlerin siyasi yaklaşımları nedeniyle, politikalarda girdi desteklerine doğru

1 İktisat yazınında "örümcek ağı teoremi" olarak da adlandırılan Cobweb Teoremi dinamik denge analizi çerçevesinde tarım ürünleri piyasalarında ortaya çıkan üretim ve fiyat dalgalanmalarını açıklamaktadır. "Cobweb Teoremi" ilk defa 1934 yılında yayınladığı makalesi ile Nicolas Kaldor tarafından isimlendirilmiştir. Mordecai Ezekiel ise 1938 yılında yayınladığı makalesi ile daha önce farklı şekillerle tartışılan gelen üretimde ve bazı ürünlerdeki düzenli döngüleri ifade eden Cobweb teoremini tarımsal üretim üzerinde sistematik bir şekilde ele almıştır. Detaylı bilgi için lütfen bkz. Kaldor, N. (1934). A Classificatory Note on the Determinateness of Equilibrium, *The Review of Economic Studies*, 1(2), 122-136.; Ezekiel, M. (1938). The Cobweb Theorem. *The Quarterly Journal of Economics*, 52(2), 255-280.

bir yönelme olsa da 1970'li yıllar tarım ürünlerinin fiyat yoluyla en fazla desteklendiği dönem olmuş ve desteklenen ürün sayısı 24'e ulaşmıştır (Yapar, 2005, s. 27). 24 Ocak kararları olarak bilinen ekonomik önlemler paketi ile birlikte 1980'lerin başında devletin etkinliğinin azaltılması adına desteklenen ürün sayısı azaltılmış, çay ve tütün gibi ürünlerde olduğu gibi devlet tekelleri kaldırılmış ve fiyatların piyasa şartlarında oluşması adına devlet desteklerine son verilmiştir (Ortaç vd., 2006, s. 108). Yaşanan iktisadi krizler nedeniyle alınan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ile tarımsal ürünlere ayrılan kaynağın belirli ürün veya ürün grubu için sınırlandırılacağı ilan edilmiş, yüksek enflasyon ve makroekonomik dalgalanmaların önüne geçilebilmesi için tarım sektöründe de önlemler alınmaya ve devlet müdahalesinin azaltılarak bütçe üzerindeki yükün atılmaya çalışılacağı vurgulanmıştır. (Yalçınkaya v.d., 2006, s. 104). Ancak 1990'lı yılların sonlarına doğru yaşanan siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle tarım sektöründe uygulanan politikalar genel itibari ile yapısal önlemler içermeyen, kısa vadeli ve politik konjonktüre endeksli fiyat ağırlıklı destekleme politikaları şekline dönüşmüştür. Fiyat desteği kapsamına alınan bitkisel ürün sayısı, 1970'li yıllarda 20 civarında iken, 1980'li yıllarda piyasa ekonomisi politikalarının etkisiyle 10'a kadar düşmüş, fakat bu rakam 1990'lı yıllarda tekrar 20'nin üzerine çıkmıştır (Abay, 2011, s. 8). Fiyat veya destekleme alımı gibi geleneksel araçlar kullanılarak desteklenmeye çalışılan tarım sektörü üzerinde, 1980'ler sonrasında, birçok alanda olduğu gibi, iç dinamikler kadar dış dinamiklerde önem kazanmıştır.

1990'ların ikinci yarısını kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda dünya piyasaları ile entegrasyon konusu ilk defa gündeme getirilmiştir. Planda, genel olarak ifade edilen üretim istikrarının ve ihtiyaçların karşılanması hedeflerinden sonra üretimde mukayeseli olarak üstün olunan ürünlerin teşvik edilmesine vurgu yapılmaktadır. Temel amaçlar ve hedefler içerisinde ağırlık tarım piyasalarının rekabetçi ve serbest piyasa kuralları çerçevesinde düzenlenmesi gerekliliği üzerinedir. Avrupa Topluluğuna üyelik için yapılan düzenlemeler dışında ilk defa Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün getirdiği hükümler çerçevesinde çalışmalar yapılacağı bu planda yer almıştır. Aynı zamanda kamu kaynaklarının rasyonel kullanımı amacı ile desteklemelerin yapısal olarak değiştirileceği ve ürün fiyatlarına olan müdahaleler yerine çiftçilere doğrudan gelir desteği sağlanacağı burada hedeflenmiştir.

2000'li yıllarda yaşanan değişimlerin ilk çalışmalarının, aslında Yedinci Planda kendisine yer bulduğu görülmektedir (DPT, 1989, s. 60).

Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) ve Tarım Politikalarında Dönüşüm

1990'ların sonunda, bütçe yükü, politikanın etkinliği, hedef kitle seçimi, gelir dağılımında eşitsizlik, piyasa koşullarına karşı duyarsızlık, destekleme fiyat kararlarında siyasi tercihlerin etkinliği ve taraf olunan anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülükler gibi nedenler tarım politikalarında reform konusunu gündeme getirmiştir (Abay, 2011, s. 2-3). Bu bağlamda, 1999 yılında IMF'ye verilen niyet mektubunda uygulanan mevcut politikaların çiftçileri destekleme konusunda en verimli ve ucuz politikalar olmadığı belirtilerek piyasa mekanizmasını bozucu ve gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyen politikalar olduğu vurgulanmıştır. Karar alma mekanizmalarının çoklu yapısının, politikaların tutarlılığını bozduğu ve gayri safi milli hasılanın ortalama %3'ü kadar bir maliyetin vergi mükellefleri üzerine yüklendiği ifade edilerek bu politikalarda değişikliğe gidileceği belirtilmiştir (Eraktan, 2011, s. 6). IMF'ye verilen niyet mektubunda ana hatları belirtilen reform çalışmalarının hayata geçirilmesi amacıyla Dünya Bankası'nın da teknik ve finansal desteği ile TRUP hazırlanmış, tarımsal destek politikalarında ve uygulamalarda köklü değişiklikler yapmak için çalışmalar başlatılmıştır.² Bu çalışmalar aynı zamanda "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nda yer alan tarımsal reform düzenlemelerinin de çerçevesini oluşturmaktadır (Bor, 2005, s. 34). Dünya Bankası'nın desteği ile hazırlanan bu proje iç dinamikler ve ihtiyaçlarla ortaya çıkmış gibi dursa da aslında diğer tarafta DTÖ ve AB ile yapılan anlaşmaların ve müzakerelerin ortaya çıkardığı reform ihtiyaçları ile şekillenmiştir (Akder, 2007, s. 515). Tarım politikalarının bütçe üzerindeki yükünün yanında DTÖ ile yapılan çok taraflı ticaret anlaşmaları, tarım sektörünün serbest piyasa şartlarına yaklaştırılmasını gerektirmiştir. DTÖ içerisinde devam eden çok taraflı müzakereler taraf ülkelere farklı yükümlülükler getirmektedir. Bu bağlamda serbest ticareti bozucu her türlü iç destek sistemlerinin kaldırılması veya azaltılması üzerinde anlaşmalar ve pazarlıklar yürütülmektedir. Türkiye'nin tarım politikalarında reform

2 Detaylı bilgi için lütfen bkz. <http://www.worldbank.org/projects/P070286/agricultural-reform-implementation-project-arip?lang=en>

yapma ihtiyacı hissetmesinde ki temel nedenlerden bir tanesi de bu anlaşmaların sonucudur. Piyasa sistemini bozucu destek mekanizmalarının kaldırılması uluslararası toplantıların uzun süredir gündeminde yer almıştır.³

Bu bağlamda, AB'ye üyelik süreci de diğer sektörlerde olduğu gibi tarım sektörüne de yeni boyutlar kazandırmıştır (Çakmak, 2004, s.9).⁴ AB müzakere sürecinde tarım sektörü üzerinden Türkiye'nin önüne engel olarak çıkabilecek sorunların da minimuma indirilmesi açısından bu reformlar hayata geçirilmiştir. Reformlar yoluyla tarım sektörünün rekabet gücünün artırılması ve böylelikle AB için önemli bir kısıt olan, aday ülkelerin üye ülke piyasaları ile rekabet edebilecek seviyede olması şartına da katkı sağlanması amaçlanmıştır (Bayaner, 2007, s. 240).

Projenin amacı; "tarım üreticileri ile tarım endüstrilerinin rekabet ortamında avantaj oluşturabilecek doğrultudaki üretimlerinin teşvik edilmesi, aksi koşulların oluşturduğu üretimler için para yardımlarının veya teşviklerin en aza indirilmesi" şeklinde ifade edilmiştir (Tarım ve Köy İşleri, 2011, s. 1). TRUP, tarım sektörünün serbest piyasa koşullarına uygun olarak yapılandırılması için gerekli değişikliklerin yapılmak istendiği tipik bir reform denemesidir. Bu proje, piyasa mekanizmasını bozucu ve sürdürülemez olan destek sisteminden, küresel pazar fiyatları ile bağlantılı bir iç pazar için gerekli sistemin kurul-

masını amaçlayan ilk resmi reform belgesi konumundadır. Ayrıca Dünya Bankası tarafından resmi olarak belirtilmese de devlet tarafından kontrol edilen bir tarım piyasasından özel sektöre dayalı bir sisteme geçiş için gerekli önlemlerin alınması amaçlanmaktadır (Çalışkan and Adaman, 2010, s. 92). Doğrudan Gelir Desteği (DGD), fiyat ve girdi desteklerinin aşamalı olarak kaldırılması ve tarımdaki devlet işletmelerinin özelleştirilerek tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlamasında hükümet müdahalesinin azaltılması projenin üç ana unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Tan, 2009, s. 53).

2005 yılında tamamlanan proje tekrar gözden geçirilmiş ve kısmen başarılı sayılan bazı uygulamaların devam ettirilmesi amacı ile uzatılmıştır. Yapılan genel değerlendirmede, DGD sistemi ve özelleştirme uygulamalarının gerçekleştirilebildiği ancak alternatif ürün projesinde başarısız olduğu ifade edilmiştir. Çiftçilerin ürün desenini değiştirmeye sıcak bakmaları ve devletin de ilgili risklerin alınmasında geri planda kalması nedeniyle bu alanda başarı elde edilememiştir (World Bank, 2009, s. 10-12). Ayrıca, DPT tarafından hazırlanan bir raporda da projenin amacının tarımda dönüşümü sağlamak olmasına rağmen zaman içerisinde politika dönüşümü şeklini aldığı ve bütçe yükünü azaltma işlevi gördüğü belirtilmiş ve dönüşüm amacına ulaşamadığı vurgulanmıştır (DPT, 2011a, s. 27).

Yukarıda bahsedilen olumsuzluklara rağmen, TRUP'un önemli bir katkısı tarımsal yapının tespiti açısından büyük önem arz eden üreticilerin kayıt altına alınması çalışmaları olmuştur. Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) adı verilen sistemle birlikte üreticiler idari birimler bazında ve tapu-kadastro bilgilerine uygun olarak kayıt altına alınmıştır. Kayıt sistemi ile birlikte işlenen arazi büyüklükleri, üretim miktarları vb. bilgiler kaydedilerek Türkiye'nin üretim yapısının takibi kolaylaşmıştır. Bu bağlamda 2001 yılında 2.182.767 çiftçi sisteme kayıt yaptırmıştır. Bu rakam 2010 yılında ise 2.320.209 olarak gerçekleşmiştir.

Yapısal reform çalışmalarının yanında çiftçilere verilen tarımsal destekler son 10 yılda artış göstermiş, 2002 yılında 1868 Milyon TL olan toplan tarımsal destek miktarının 2011 yılında toplam 6125 Milyon TL olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. 2001 yılında uygulamaya konulan alan bazlı destekleme sistemi ilk olarak DGD ödemeleri şeklinde yapılmış ve 2002 yılında 975 milyon TL çiftçilere ödenmiştir. Bu

3 Detaylı bilgi için lütfen bkz. OECD (2001). The Uruguay Round Agreement On Agriculture an Evaluation Of Its Implementation In OECD Countries. Paris: OECD. Diaz-Bonilla, E. (2006). WTO Negotiations And Agricultural Trade Liberalization The Effect Of Developed Countries' Policies On Developing Countries. Oxon: CABI.

4 Türkiye'nin AB müzakereleri sürecinde tarım sektörünün konumunu hakkında lütfen bkz. Grethe, H. (2007). The Challenge of Integrating EU and Turkish Agricultural Markets and Policies. *International Journal of Agricultural Resources, Governance and Ecology*, 6 (4/5), 440-459.; Övgün, B. (2010). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Bir Çıkılmaz: Politika Transferi Açısından Tarım Sorunu. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 9 (1), 91-103. ; Togan, S. vd. (2005). Analysis of the Impact of EU Enlargement on the Agricultural Markets and Incomes of Turkey. Bernard Hoekman and Sübidey Togan (Ed.), *Turkey: Economic Reform and Accession to the European Union*, (s. 39-86). Washington: The World Bank.; Oskam, A. (2005). Overview of Agricultural, Food, Rural and Structural Policies. A.M. Burrell and A.J. Oskam (Ed). *Turkey in the European Union, Implications for Agriculture, Food and Structural Policy* içinde, 127-148. Cambridge: Cabi Publishing. Ayrıca Fellman v.d. (2011) oluşturdukları bir model ile Türkiye'nin olası bir AB üyeliğinde tarım sektöründe meydana gelecek değişimleri ele almıştır.

rakam 2006 yılında 2653 Milyon TL'ye kadar çıkmış ancak yaşanan sıkıntılar sonrasında DGD ödemeleri sonraki iki yılda azalma göstermiştir. Özellikle toprak mülkiyetindeki sorunlar nedeniyle sıkıntılar oluşmuştur. Arazi mülkiyeti ile üreticinin farklı olması, arazilerde yaşanan miras problemleri ve üreticilerin desteklerden faydalanmasına rağmen üretime yönelmemesi nedeniyle sistem verimli olamamıştır (DPT, 2011b, s. 150; DPT, 2011c). 2009 yılında Dünya Bankası tarafından hazırlanan raporda da belirtilen bu hususlar nedeniyle devlet alternatif arayışlar içerisine girmiş ve önce girdi destekleri artırılmış ve 2008 yılında DGD ödemelerine son verilerek yerine alan bazlı ürüne prim ödemesi sistemine geçilmiştir. Verilmeye başlanan girdi destekleri DGD ödemesinde olduğu gibi alan bazlı gerçekleştirilmiş ve üretime bakılmaksızın yapılmıştır. İlgili raporda bu dönüşümün iç politikada oluşan tepkiler nedeniyle gerçekleştirildiği ve aslında dekar başına toplam girdi desteği ile DGD desteğinin aynı miktarda olduğu ve ödeme şeklinin de değişmemesi nedeniyle sistemin aynı kaldığı sadece veriliş şeklinin değiştiği belirtilmiştir (World Bank, 2009, 9-15). Türkiye tarım sektörünün yeniden yapılandırılması noktasında çeşitli reformları hayata geçirmiş olsa da yapılması gereken birçok değişiklik hala durmaktadır. DTÖ bağlamında imzalanan çok taraflı anlaşmalar ve AB'ye üyelik süreci birçok reform ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Bazı değişimler yaşansa, tarım sektöründe yapısal olarak yapılması gereken birçok reform bulunmaktadır (OECD, 2011, s.11).

Türkiye'de DGD sistemine geçiş ve tarım politikalarında yaşanan değişimler üzerine literatürde farklı çalışmalar yapılmış ve önemi itibarıyla araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Aslan ve Boz (2005) çiftçilerin devletten aldıkları DGD ödemelerini ne amaçla kullandıkları; Çağatay vd. (2010) 2001-2008 yılları arasında verilen desteklerin kırsal kesim hane halkı gelirleri üzerindeki etkisi; Topçu (2008) üreticileri tarımsal desteklerden faydalanmaya teşvik eden sosyo-ekonomik faktörleri; Bor (2005) DGD sisteminin tarım sektörü üzerindeki sosyal ve ekonomik etkilerini; Acar (2003) dünyada tarımsal destekler ile ilgili yaşanan gelişmeleri; Atahan vd (2007); tarım politikalarında yaşanan reformların kırsal yoksulluk üzerindeki etkileri; Öztürk vd. (2009) 1980 sonrası uygulanan tarım politikalarının yerel tarım faaliyetlerine etkisi; Doğruel vd. (2003) tarım sektöründe alınan reform kararlarının makroekonomik etkileri; Kandemir (2011) tarımsal destekleme politikalarının kırsal

kalkınma üzerindeki etkisi; Tunçsiperi (2008) AB ortak tarım politikası bağlamında yapılan değişimlerin yerel üreticiler üzerindeki etkileri; Yılmaz vd. (2008) ise DGD ödemelerinden çiftçilerin yararlanma veya yararlanamama durumlarını etkileyen faktörler üzerine çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Akder (2007) hayata geçirilen tarım reformu çalışmalarını ele almış ve AB ve DTÖ sürecinde siyasal sonuçları üzerinde durmuştur. Yu v.d. (2010) TRUP'un tarımsal üretim üzerindeki etkilerini tespit etmek üzere ampirik bir çalışma gerçekleştirmişlerdir.

Bu çalışma ile yukarıda bahsedilen literatüre ek olarak çiftçilerin politika dönüşümlerine olan yaklaşımları ve memnuniyet düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Politika değişimlerinin gündelik ihtiyaçları gidermenin ötesinde yapısal dönüşümler sağlayabilmesi hedef kitlesi tarafından anlaşılmasına bağlıdır. Tarım sektörünün yapısal problemlerinin çözülmesi için önerilen çözümlerin de çiftçiler tarafından nasıl algılandığı önemlidir. Aksi takdirde çiftçilerin üretim alışkanlıkları üzerinde bir etki sağlamayan bu öneriler sadece geçici sorunların çözülmesini sağlayacaktır. Çiftçi yaklaşımlarının ve farkındalığının tespitinin politika yapıcılara yol göstereceği düşünülmektedir.

Materyal ve Yöntem

Araştırmanın ana materyalini 2011 yılı Haziran-Temmuz aylarında, Kırklareli'nde bitkisel üretim ile uğraşan tarımsal işletmelerden tesadüfi örneklem yoluyla elde edilen birincil veriler oluşturmaktadır. Araştırma sırasında kullanılan anket hazırlanırken İslamoğlu v.d. (2008) ve Eraktan (2004) tarafından yapılan araştırmalardan faydalanılmıştır. Yüz yüze görüşme tekniğiyle toplanan veriler SPSS 15.0 programı kullanılarak değerlendirilme tabii tutulmuşlardır.

Kırklareli Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü'nden alınan verilere göre 2010 yılında Kırklareli'nde 18.703 tarımsal işletme bulunmaktadır. Araştırma kapsamına alınan bu ana kütle temsil edecek olan örneklem büyüklüğünün tespitinde aşağıdaki formülden yararlanılmıştır (Baş, 2006, s. 47).

$$n = \frac{N t^2 p q}{d^2(N-1) + t^2 p q}$$

$N =$ Evrendeki birey sayısı

$n =$ Örneklem alınacak birey sayısı

$p =$ İncelenecek olayın görülüş sıklığı (olasılığı)

$q =$ İncelenecek olayın görülme sıklığı (1-p)

$t =$ Belirli serbestlik derecesinde ve saptanan yanılma düzeyinde t tablosunda bulunan teorik değer

$d =$ Olayın görülüş sıklığına göre yapılmak istenen + sapma olarak simgelenmiştir.

Homojen yapıda olan evren için % 95 güven aralığında, \pm % 5 örnekleme hatası ile gerekli örneklem büyüklüğü $n = 243$ olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda, Kırklareli Merkez, Babaeski, Lüleburgaz, Pınarhisar ve Vize ilçeleri ile bu ilçelere bağlı köylerde tesadüfi örneklem metoduyla toplam 244 adet anket gerçekleştirilmiş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmanın sonuçları değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiklerden ve ki-kare bağımsızlık testinden faydalanılmıştır.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma tanımlayıcı bir araştırmadır. Bu çalışma ile çiftçilerin 2000 yılı sonrasında uygulanan tarım politikalarına karşı memnuniyet durumları ve ortaya çıkan değişimlere dair farkındalıkları tespit edilmek istenmektedir.

Ülkemizde 2001 tarım sayımına göre yaklaşık 3 milyon tarımsal işletme olduğu tespit edilmiştir (DPT, 2008, s.39). Bu rakamın büyüklüğü yanında işletmelerin coğrafi olarak geniş bir alana yayılmış olmaları göz önünde bulundurularak araştırma bölgesi Kırklareli ile sınırlandırılmıştır.

Tarımsal işletmelerin coğrafi olarak dağınıklığı ve büyüklüğü saha araştırmaları için zaman ve imkan açısından sorunlar oluşturmaktadır. Kırklareli coğrafi büyüklüğü ve ulaşılabilir olması açısından araştırma bölgesi olarak tercih edilmiştir. Ayrıca, ayçiçeği gibi devletin destekleme konusu yaptığı ürünlerin yetiştirilmesi burada bulunan işletmelerin daha sık devletle etkileşim içerisinde olacağı varsayımı ile bu tercih gerçekleştirilmiştir. Ancak, unutulmamalıdır ki yapılan değerlendirmeler ve bulgular Kırklareli ile sınırlıdır. Ülkemizde üretilen ürünlerin çeşitliliği düşünüldüğünde diğer bölgelerdeki üreticilerin politika yaklaşımlarının farklı çıkabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer taraftan, ülkemizdeki çiftçilerin içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartların benzerlik gösterdiği varsayılırsa, çıkan sonuçlar yoluyla Türkiye geneli içinde fikir sahibi olmak mümkündür.

Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın temel amacı çiftçilerin 2000 yılı sonrasında uygulanan tarım politikalarına olan memnuniyet durumları hakkında bilgi edinilmesi ve yaşanan bu gelişmeler karşısında çiftçilerin farkındalık düzeylerinin belirlenmesidir. Bu temel amacın yanında, ikincil olarak çiftçi davranışlarını etkileyen faktörler arasındaki ilişkilere bakılmıştır.

Alan bazlı bir destekleme sisteminde kuşkusuz arazi büyüklükleri ve arazinin mülkiyet durumu önem arz etmektedir. Bu bağlamda, görüşülen çiftçilerin ilgili dağılımı aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 1. Tarımsal İşletme Büyüklükleri İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

Arazi Miktarı (Dekar)	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
1-20	13	5,3	5,3	5,3
20-50	34	13,9	13,9	19,3
50-80	43	17,6	17,6	36,9
80-100	40	16,4	16,4	53,3
100+	114	46,7	46,7	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Tablo 1'de işletme büyüklüklerinin dağılımı gösterilmiştir. Görüldüğü üzere örnekleme oluşturan tarımsal işletmelerin; 13'ü (% 5,3) 1-20 dekar grubunda; 34'ü (% 13,9) 20-50 dekar grubunda; 43'ü (% 17,6)

50-80 dekar grubunda; 40'ı (%16,4) 80-100 dekar grubunda; 114'ü ise (% 46,7) 100 üstü dekar grubunda yer almaktadır.

Tablo 2. Tarımsal İşletmelerde Tapuya Sahip Olma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Tapu Durumu	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	160	65,6	65,6	65,6
Hayır	84	34,4	34,4	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Tablo 2’de tarımsal işletmelerin tapu durumu gösterilmiştir. Buna göre katılımcılardan 160’ının (% 65,6) işledikleri arazinin mülkiyetine sahip oldukları ve 84’ünün (% 34,4) ise işledikleri arazinin tapusuna sa-

hip olmadıkları görülmektedir. Alan bazlı destek sistemi düşünüldüğünde % 34,4 oranında arazi tapusu olmayan çiftçi miktarı, destekleme sistemi için sıkıntılar doğurmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Son 10 Yılda Sahip Oldukları Arazi Miktarında Değişim Olma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Arazi miktarında değişim	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet; artış oldu	70	28,7	28,7	28,7
Evet; azalma oldu	68	27,9	27,9	56,6
Hayır	106	43,4	43,4	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Tablo 3’de tarımsal işletmelerin arazi büyüklüklerindeki değişim ele alınmıştır. Tablo’ya göre üreticilerin 70’inin (% 28,7) son 10 yılda sahip olduğu arazi miktarında artış olmuş; 68’inin azalma meydana gelmiş

ve 106’sınında ise bir değişim olmamıştır. Diğer taraftan başka bir soruda ise 75 çiftçi (% 30,7) son 10 yılda arazi satışı gerçekleştirdiğini ve 167 çiftçi ise (% 68,4) arazi satışı gerçekleştirmediğini ifade etmiştir.

Tablo 4. “2000 yılı Öncesine Göre Tarım Politikalarında Bir Değişim Olduğunu Düşünüyor musunuz?” Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

2000 Değişiklik	Öncesine Göre f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	113	46,3	46,9	46,9
Hayır	128	52,5	53,1	100,0
Toplam	241	98,8	100,0	
Kayıp	3	1,2		
Toplam	244	100,0		

“2000 yılı Öncesine Göre Tarım Politikalarında Bir Değişim Olduğunu Düşünüyor musunuz?” sorusuna örneklemdaki çiftçilerin çoğunluğu hayır cevabı vermiştir. Tablo 4’e göre ilgili soruya 113 çiftçi (% 46,3) evet cevabı ve 128 çiftçi ise (% 52,5) hayır cevabı vermiştir. Bu sonuçlar dikkate alındığında katılımcıların devlet politikalarındaki değişimden haberdar olmadığı veya politikalara kayıtsız kaldığı düşüncesi oluşmaktadır. Çiftçilerin birçoğunun ifade ettiği husus aslında gelir durumları ve aldıkları destek miktarı olmuştur. Çiftçiler açısından desteğin verilmiş şekli önemli değildir, sonuca odaklanma söz konusudur.

Buradan yola çıkarak çiftçilerin politika düzeyinde farkındalıklarının düşük seviyede olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 5’de görüldüğü üzere örneklem kümesindeki çiftçilerin 119’u (% 48,8) tarım politikalarında meydana gelen değişikliklerden zamanında ve yeterli derecede haberdar olabildiğini; 123 çiftçi ise (% 50,4) olamadığını ifade etmiştir. Bu tablodan devletin bilgi paylaşımı noktasında çalışmalar yaptığı ancak yeterli olmadığı sonucuna ulaşılabilmektedir.

Tablo 5. Tarım Politikalarında Meydana Gelen Değişikliklerden Zamanında ve Yeterli Derecede Haberdar Olma Durumu için Frekans ve Yüzde Değerleri

Değişikliklerden Haberdar	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	119	48,8	49,2	49,2
Hayır	123	50,4	50,8	100,0
Toplam	242	99,2	100,0	
Kayıp	2	,8		
Toplam	244	100,0		

Tablo 6. "Sizce Devlet Çiftçinin Sorunlarına Yönelik Politika Geliştirebiliyor mu? Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

Politika Geliştirme	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	28	11,5	11,5	11,5
Hayır	216	88,5	88,5	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

"Sizce Devlet Çiftçinin Sorunlarına Yönelik Politika Geliştirebiliyor mu?" sorusuna katılımcıların 28'i (% 11,5) evet cevabı ve 216'sı ise (% 88,5) hayır cevabı vermiştir. Tablo 6'dan görüleceği üzere çiftçilerin büyük bir çoğunluğu devletin politikalarının çiftçinin sorunlarına yönelik olmadığı fikrine sahiptirler.

Diğer taraftan Tablo 7'da çiftçilerin memnuniyet durumları konusunda sorulan soruya verilen cevapların dağılımı verilmiştir. Tabloya göre katılımcıların 46'sı (% 18,9) olumlu cevap; 198'si ise (% 81,1) olumsuz cevap vermiştir. Çiftçiler arasında 2000 yılı sonrasında uygulanan politikalar için ciddi bir memnuniyetsizlik durumu söz konusudur.

Tablo 7. "2000 Yılı Sonrasında Uygulanan Politikalarından Memnun Musunuz?" Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

2000 Sonrası Memnuniyet	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Evet	46	18,9	18,9	18,9
Hayır	198	81,1	81,1	100,0
Toplam	244	100,0	100,0	

Tablo 8. 2000 Yılı Sonrası Uygulanan Tarım Politikalarından Memnuniyetsizlik Nedeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

Politika Memnuniyetsizlik Nedeni	f	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Destek miktarı yetersiz	91	37,3	39,6	39,6
Zamanında ödeme yapılmıyor	68	27,9	29,6	69,1
Arazi mülkiyeti nedeniyle desteklerden daha az yararlanıyorum	32	13,1	13,9	83,0
Üretimde azalmaya yol açtı	12	4,9	5,2	88,3
Gelirimde azalmaya neden oldu	27	11,1	11,7	100,0
Toplam	230	94,3	100,0	
Kayıp	14	5,7		
Toplam	244	100,0		

2000 yılı sonrasında uygulanan politikalarla olan memnuniyetsizliğin nedeni sorulduğunda ise katılımcıların birçoğunun yaşadıkları sorunu ifade et-

tikleri, bundan dolayı da yukarıdaki soruya evet diyenlerden daha fazla kişinin bu soruyu yanıtladığı görülmüştür. Tablo 8'e göre 91 çiftçi (% 37,3) destek

miktarının yetersiz olduğunu; 68 çiftçi (% 27,9) zamanında ödeme yapılmadığını; 32 çiftçi (% 13,1) arazi mülkiyetinden dolayı desteklerden yeterli faydalanmadığını; 12 çiftçi (% 4,9) üretiminde azalmaya yol açtığını; 27 çiftçi ise (% 11,1) gelirinde azalma meydana getirdiğini ifade etmiştir. Yapılan görüşmeler süresince değinilen noktalardan biri olan ödemelerin zamanında yapılmaması konusu burada da %30 oranında tercih edilmiştir. Çiftçiler, sermaye ihtiyacının karşılanamaması nedeniyle borçlandıklarını ve devlet desteklerinin zamanında yapılmaması nedeniyle de borçların ödenmesi amacıyla ürünleri daha düşük fiyata elden çıkarmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Ki-Kare (Chi-Square) Test Sonuçları

Çiftçilerin politikalarda yaşanan değişimler hakkındaki farkındalıklarının anlaşılması ve memnuniyet durumlarını etkileyen faktörlerin tespit edilmesi için yapılan testler sonucunda önem arz eden bulgular aşağıdaki tablolarda ele alınmıştır. Politikalar hakkın-

da bilgi sahibi olmanın, uygulamaların gerekliliklerini yerine getirme, sorun yaşamama ve ilgili desteklerden daha fazla yararlanma gibi hususlarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9'da görüldüğü gibi; 2000 yılı öncesine göre devlet desteklerinde bir değişiklik olma değişkeni ile son 10 yılda herhangi bir sorunla karşılaşma değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($X^2=13,831$; $p>.05$). Politika değişimlerinin farkında olan çiftçiler daha az problem yaşamaktadır. Politika süreçlerinin farkında olmak ve uyum sağlayabilmek sorun yaşamayı azaltıcı bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni düzenlemelerin getirmiş olduğu ÇKS sistemine girme ve ekilen arazilerin tapu kayıtlarının tutulması gibi bürokratik işlemlerde, bilinçli çiftçinin daha az sorun yaşadığı buradan da anlaşılabilir.

Tablo 9. 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Değişiklik Düşüncesi Değişkeninin Son 10 Yılda Sorunla Karşılaşma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

		Destek Sırasında Sorun		Toplam	X ²	Sd	p
		Evet	Hayır				
2000 Öncesi Destek Değişiklik	Evet	45 40,20%	67 59,80%	112 100%	13,831	1	0,000
	Hayır	81 64,30%	45 35,70%	126 100%			
Toplam		126 52,90%	112 47,10%	238 100%			

Tablo 10. 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Değişiklik Düşüncesi Değişkeninin Devlet Desteklerinde Meydana Gelen Değişimlerden Zamanında ve Yeterli Haberdar Olma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

		Haberdar Olma		Toplam	X ²	sd	p
		Evet	Hayır				
2000 Öncesi Destek Değişiklik	Evet	69 61,1%	44 38,9%	113 100%	11,717	1	0,001
	Hayır	49 38,9%	77 61,1%	126 100%			
Toplam		118 49,4%	121 50,6%	239 100%			

Tablo 10'da 2000 yılı öncesine göre devlet desteklerinde değişiklik düşüncesi değişkeni ile devlet desteklerinde meydana gelen değişimlerden zamanında ve yeterli haberdar olma değişkeninin arasındaki ilişki gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, ilk değişkene evet cevabı veren katılımcıların % 61,1'i politikalarından zamanında ve yeterli şekilde haberdar olabildiğini; % 38,9'u ise haberdar olmadığını belirtmiştir. Diğer taraftan "2000 Öncesi Destek Değişiklik" değişkenine hayır cevabı verenlerin % 38,9'u ise "Haber-

dar Olma" değişkenine evet cevabını; % 61,1'inin ise hayır cevabını verdiğini görmekteyiz. Bu iki değişken arasında yapılan ki-kare testi sonucunda aralarındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($X^2=11,717$; $p>.05$). Sonuç olarak, politikalarda meydana gelen değişimlerden haberdar olabilmek, politikalarda değişim olduğu düşüncesini etkilemektedir. Doğal olarak çiftçilerin zamanında ve yeterli düzeyde bilgilendirilmesi uygulanan sistemleri daha çok anlamalarına yardımcı olmaktadır.

Tablo 11. 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Değişiklik Düşüncesi Değişkeninin 2000 Yılı Sonrası Tarım Politikaları Memnuniyeti Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

		2000 Sonrası		Politika	Toplam	X ²	sd	p
		Memnuniyeti	Hayır					
2000 Öncesi Destek Değişiklik	Evet	34	79		113			
		30,1%	69,9%		100%			
	Hayır	10	118		128			
		7,8%	92,2%		100%	19,955	1	0,000
Toplam		44	197		241			
		18,3%	81,7%		100%			

Tablo 11'de görüldüğü üzere "2000 Öncesi Destek Değişiklik" değişkenine "Evet" cevabı veren örneklem kümesindeki çiftçilerin; % 30,1'i "2000 yılı Sonrası Politika Memnuniyeti" değişkenine "Evet" yanıtı; % 69,9'u ise "Hayır" yanıtını vermiştir. Diğer taraftan, ilk değişkene "Hayır" cevabı veren çiftçilerin; % 7,8'i 2000 sonrası uygulanan tarım politikalarından memnun olduğunu; % 92,2'si ise memnun olmadığını belirtmiştir. 2000 yılı öncesine göre devlet desteklerinde bir değişiklik olma değişkeni ile 2000 sonrası uygulama-

nan tarım politikalarından memnun olma değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. ($X^2=19,955$; $p>.05$) Politika değişimlerinin farkında olma durumu, Tablo 9'da belirtildiği gibi daha az sorun yaşamayı ve 2000 sonrası uygulanan politikalarından da memnun olmayı pozitif etkilemektedir.

Tablo 12. 2000 Yılı Öncesine Göre Devlet Desteklerinde Bir Değişiklik Olduğu Düşüncesinin Son 10 Yılda Sahip Olunan Arazi Miktarında Değişim Olma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

Gruplar		Arazi Miktarı Değişim			Toplam	X ²	sd	p
		Evet, Artış Oldu	Evet, Azalma Oldu	Hayır				
2000 Öncesi Destek Değişiklik	Evet	44	24	45	113			
	Hayır	26	44	58	128	11,262	2	0,004
Toplam		70	68	103	241			

Tabloda 12’de görülebileceği gibi, 2000 yılı öncesine göre devlet desteklerinde bir değişiklik olma değişkeni ile son 10 yılda sahip olunan arazi miktarında değişim olma değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. ($X^2=11,262$; $p>.05$). 2000 yılı sonrası tarım politikala-

rında meydana gelen değişimlerin farkında olunması çiftçilerin arazi alımları üzerinde etkili olmuştur. Tablodaki dağılımlar incelendiğinde arazi miktarında artış olduğunu ifade eden çiftçilerin büyük çoğunluğu politika gelişmelerinin farkında olduğunu ifade etmiştir. Buradan çıkarımla, alan bazlı destek sistemine uyum sağlayan çiftçilerin tapulu arazilerini artırmaya gittikleri sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 13. 2000 Yılı Sonrası Tarım Politikaları Memnuniyet Durumu Değişkeninin Son 10 Yılda Önceki Yıllara Göre Tarım Gelirinde Bir Artış Meydana Gelme Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

		Son 10 Yılda Gelirde Artış		Toplam	X ²	Sd	p
		Evet	Hayır				
2000 Sonrası Politika Memnuniyeti	Evet	26	20	46	38,904	1	0,000
		56,5%	43,5%	100%			
	Hayır	28	170	198			
		14,1%	85,9%	100%			
Toplam		54	190	244			
		22,1%	77,9%	100%			

Tablo 13’de görüldüğü üzere, “2000 Sonrası Politika Memnuniyeti Değişkeni”ne “Evet” yanıtı veren çiftçilerin % 56,5’i “Son 10 yılda tarım gelirinizde bir artış meydana geldiğini düşünüyor musunuz?” sorusuna olumlu; % 43,5’i ise olumsuz cevap vermiştir. Diğer taraftan ilk değişkene “Hayır” yanıtı veren çiftçilerin ise % 14,1’i olumlu, % 85,9’u olumsuz yanıtlamıştır. Yapılan ki-kare testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($X^2=38,904$; $p>.05$). Tablodaki sonuçlar

ele alındığında görülmektedir ki 2000 sonrasında politikalarından memnun olanların çoğunluğu gelirinde bir artış yaşadığını ifade etmiştir. Bunun yanında, gelirinde bir artış meydana gelmediğini düşünenlerin büyük çoğunluğu ise 2000 yılı sonrasında uygulanan politikalarından memnun olmadığını belirtmiştir. Buradan çıkarımla gelirdeki pozitif değişme çiftçilerin direkt olarak politikalara olumlu yaklaşmasına etki etmektedir.

Tablo 14. 2000 Sonrası Uygulanan Politikalarından Memnuniyet Değişkeninin Son 10 Yılda Sahip Olunan Arazi Miktarında Değişim Olma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

Gruplar		Arazi Miktarı Değişim			Toplam	X ²	sd	p
		Evet, Artış Oldu	Evet, Azalma Oldu	Hayır				
2000 Sonrası Memnuniyet	Evet	21	8	17	46	8,468	2	0,014
	Hayır	49	60	89				
Toplam		70	68	106	244			

Tabloda 14’de görülebileceği gibi, 2000 sonrası uygulanan politikalarından memnuniyet değişkeni ile son 10 yılda sahip olunan arazi miktarında deği-

şim olma değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki

bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. ($X^2=8,468$; $p>.05$). Çıkan sonuçlardan da görüleceği üzere arazi miktarında azalma olduğunu belirtenlerin büyük çoğunluğu politikalardan memnun olmadığını belirtmiştir. Buradan, çiftçiler sahip olduğu arazi-

lerdeki azalmanın nedeni olarak devlet politikalarını suçlamaktadır sonucunu çıkarabiliriz. Diğer taraftan bir önceki sonucun karşı yönden etkisi olarak, arazi miktarında artış gösterenlerin % 50'ye yakın kısmı ise politikalardan memnuniyetini dile getirmiştir.

Tablo 15. Son 10 Yılda Sorunla Karşılaşma Değişkeninin Devlet Desteklerinde Meydana Gelen Değişimlerden Zamanında ve Yeterli Haberdar Olma Değişkenine Bağımlı Olup Olmadığını Belirlemek Amacıyla Yapılan Ki-Kare (Chi-Square) Testi Sonuçları

Gruplar	Haberdar Olma		Toplam	X ²	sd	p
	Evet	Hayır				
Destek Sorun	Evet	49	77	126	11,717	1
	Hayır	69	44			
Toplam		118	121	239		

Tabloda 15'de görülebileceği gibi, son 10 yılda devlet desteklerinde herhangi bir sorun ile karşılaşma değişkeni ile devlet desteklerinde meydana gelen değişimlerden zamanında ve yeterli haberdar olma değişkeni arasında anlamlı bir bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ki-kare (chi-square) testi sonucunda değişkenler arasındaki bağımlılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. ($X^2=11,717$; $p>.05$). Tarım politikalarında yapılacak olan değişimlerin zamanında ve net olarak çiftçilere anlatılması gerekmektedir. Bu bilgilendirme hem çiftçiler açısından hem de politikaların başarısı açısından önem arz etmektedir. Değişimlerin ve yeniliklerin farkında olan çiftçiler, yeni duruma daha iyi uyum sağlamak ve istenilen yönde hareket etmektedirler.

Sonuç

Tarımsal destek politikaları kuşkusuz genel iktisadi şartlardan ve siyasi konjonktürden etkilenmiştir. 90'ların ortalarına gelindiğinde iktisadi krizler nedeniyle tarım politikalarında reformlar tartışılmaya başlanmıştır. Bu reformlar kapsamında desteklerden kaynaklanan mali yükün azaltılması ve kabul gören sistem gereği tarım sektörünün de küresel piyasalar ile paralel işleyen bir piyasa sistemi içerisine sokulması fikri ön plana çıkmıştır.

2000 yılına gelindiğinde Dünya Bankası ile imzalanan bir anlaşma uyarınca yukarıda bahsedilen değişimlerin uygulanması amacıyla TRUP hayata geçirilmiştir. Bu reform paketi ile fiyat bazlı işleyen ve piyasa işlevini bozan teşvik sisteminden, fiyata etkisi en az olan

DGD sistemine geçiş sağlanmıştır. Ancak DGD sistemi özellikle toprak mülkiyetindeki sorunlar nedeniyle verimli olamamış ve eleştiriler karşısında 2008 yılında son verilmiştir. 2008 sonrasında uygulanmaya başlanan destek ödemeleri ise alan bazlı olma özelliğini koruyarak gübre, mazot desteği ve ürüne yönelik prim desteği gibi farklı kalemlerde gerçekleştirilmiştir. Toplamda bakıldığında verilen destek çeşitlendirilse de ödenen miktar yaklaşık olarak DGD miktarı ile aynı kalmıştır. Proje kapsamında ÇKS ismi ile oluşturulan veri bankası sayesinde ise Türkiye'nin tarımsal işletme bilgileri kayıt altına alınabilmiştir.

Diğer taraftan, tarım sektörünün devlet kontrolünden tamamıyla çıkarılarak piyasa mekanizması içinde kontrol edilmesi amacıyla KİT'lerin, kooperatiflerin ve birliklerin özzerleştirilmesi üreticileri hazırlıksız yakalamıştır. Geçiş sürecinde üreticilerin tüccar karşısında elini zayıflatmış, zamanında fiyat tespit edilememesi ve üreticilerin örgütlü hareket edememesi nedeniyle düşük ürün fiyatları ile karşı karşıya kalınmıştır.

Yaşanan bu gelişmeler ışığında Kırklareli'nde tarımsal işletmeler üzerinde yapılan alan çalışması ile çiftçilerin politika değişimlerine olan farkındalıkları ve genel olarak memnuniyetleri belirlenmek istenmiştir. Bu bağlamda çıkan sonuçlara baktığımızda çiftçilerin % 81,1'inin politikalardan memnun olmadığı, diğer taraftan politikalarda değişim olup olmadığı sorulduğunda ise, % 53,1 oranında katılımcının hayır cevabı verdiği görülmüştür. Diğer bir ifade ile katılımcıların yarısından fazlası 2000 yılı öncesine göre politikalarda bir değişim olmadığını ifade etmiştir. Araştırma-

nın diğer sorularına verilen cevapların yanında bu iki soru bize göstermektedir ki çiftçilerin çoğunluğu politikalarından hoşnutsuzdur ancak %50'den fazla çiftçi ise politikaların değişiminin farkında değildir. Çıkan sonuçlar kısaca özetlenecek olursa, çiftçilerin gelir kayıpları gibi olumsuz faktörler nedeniyle bir memnuniyetsizlik içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Ancak yaşanan gelişmeleri takip edememekte sadece kendilerine gösterilen şekilde evrak işlerini tamamlayarak elde ettikleri destek miktarını göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu durum, devletin uzun vadeli planlar yaparak tarım sektörünü yapısal olarak dönüştürme çalışmaları için engel teşkil etmektedir. Çiftçiler uzun vadeli planlardan bağımsız ve alışa geldikleri üretim kalıpları içerisinde çalışmakta, alternatif imkanların kısıtlı olması nedeniyle de bu alışkanlıklarını bırakamamaktadırlar. Örneğin, farklı alanlarda istihdam fırsatı bulamamaları nedeniyle birçok çiftçi üretimi bırakmayı düşünmemektedir. Bu da kısa vadede tarımsal istihdamın azaltılmasını engellemekte ancak uzun vadede doğal yollarla istihdam yapısının değişeceği düşünülmektedir. Hali hazırda, özellikle yaşlı çiftçilerin üretimi bırakma düşüncesine olumsuz yaklaşımları ve ailelerinde bulunan diğer fertlerin şehir merkezlerinde alternatif işlere yöneldiğini ifade etmeleri yukarıda ifade edilen değerlendirmeyi doğrulamaktadır.

Sonuç olarak, devletin neo-liberal politikalar çerçevesinde piyasa mekanizmasını daha etkin hale getirmeye çalışan politikaları, çiftçiler üzerinde refah kaybına yol açmaktadır. İşletme büyüklüklerinin artırılarak aile işletme yapısından şirket tipi işletmeye geçiş istenmesi yapısal sorunlar nedeniyle işsizlik gibi sonuçlar doğurmaktadır. Bundan dolayı devletin tarım sektörünün yapısını değiştirirken sektörler arası geçişin üzerine yoğunlaşması ve tarımdaki istihdamın sanayi veya hizmetler sektörüne geçişini iyi yönetmesi gerekmektedir.

Alınan tedbirler ve önlemlerin takip edilmesi ve çiftçilere zamanında duyurulması politika etkinliği açısından diğer önemli bir konudur. Geliştirilen politika araçlarından yeteri kadar bilgi edinemeyen çiftçinin üretimini yeni sisteme göre ayarlaması mümkün değildir. İstenilen yapısal dönüşümün sağlanabilmesi için zamana ve üreticiler ile tam bir koordinasyona ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Abay, C. v.d. (2011). Türkiye'de Tarım Politikalarında Değişim. Erişim http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/1ce689121e39821_ek.pdf?tipi=14&sube=.
- Acar, M. (2003). Fiyat Desteğinden Doğrudan Desteğe: Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında Yeni Yönelimler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 101-116.
- Akder, A. H. (2007). Policy Formation in The Process of Implementing Agricultural Reform in Turkey, *International Journal Agricultural Resources, Governance and Ecology*, 6(4/5), 514-532.
- Aslan, M. ve Boz İ. (2005) Doğrudan Gelir Desteğinin Tarımsal amaçlı Kullanımını Etkileyen Faktörler. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 11(2), 61 - 70.
- Atahan, D., Selim Ç., Onur K. (2007), Impact Of Agricultural Policy Reform On Regional Rural Poverty In Turkey. Brussels: Ecomod International Conference On Regional And Urban Modeling www.ecomod.org/files/papers/132.pdf.
- Baş, T. (2006). Anket Nasıl Hazırlanır? Uygulanır? Değerlendirilir?. Ankara: Seçkin.
- Bayaner, A. (2007). Possible impact of the EU CAP on the sustainability of farming in Turkey. Adriana Cristoiu v.d. (Ed.), *Sustainability of the Farming Systems: Global Issues, Modelling Approaches and Policy Implications*, içinde, (s. 231-247). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, <http://ftp.jrc.es/EURdoc/EURdoc/eur22736en.pdf#page=234>.
- Bor, Ö. (2005). Doğrudan Gelir Desteği Sistemi Sonrasına Bir Bakış. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 9, 33-51.
- Çağatay, S., Taşdoğan C. ve Şahinöz A. (2010). 2001-2008 Yıllarında Türkiye'de Uygulanan Alternatif Tarım Politikalarının Gelir Çarpan Analizi Ve Politika Önerileri, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 19, 161-182.
- Çakmak, E. H. (2004) *Structural Change and Market Opening in Turkish Agriculture, (EU-Turkey Working Papers No. 10)*. Brussels: Centre for European Policy Studies, http://aei.pitt.edu/6767/1/1157_10.pdf.

- Çalışkan, K. and Adaman F. (2010). The Logic of Neoliberal Agricultural Reform Initiatives: Perspectives and Consequences. Barış Karapınar v.d. (Ed.) Rethinking Structural Reform in Turkish Agriculture: Beyond the World Bank's Strategy içinde (s. 87-103). New York, Nova Science.
- Çetin, B. (2010). *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Dora Basım-Yayın.
- De Gorter, H. and Swinnen, J. (2002). Political Economy of Agricultural Policy, *Handbook of Agricultural Economics: Volume 2*, Bruce L. Gardner and Gordon C. Rausser (Ed.) içinde, 1893-1943. Amsterdam: Elsevier Science B.V.
- Diaz-Bonilla, E. (2006). WTO Negotiations And Agricultural Trade Liberalization The Effect Of Developed Countries' Policies On Developing Countries. Oxon: CABI.
- Dinler, Z. (2008). *Tarım Ekonomisi*. (6. Baskı) Bursa: Ekin Kitabevi.
- Dogruef, F., Dogruef A.S., Yeldan E. (2003) Macroeconomics Of Turkey's Agricultural Reforms: An Intertemporal Computable General Equilibrium Analysis. *Journal Of Policy Modeling*, 25, 617-637.
- DPT (1989). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1995-1999). Ankara: DPT.
- DPT (2008). Temel Tarımsal Göstergeler. Ankara: İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- DPT (2011a). Dokuzuncu Kalkınma Planı Bitkisel Üretim Özel İhtisas Raporu. Erişim <http://ekutup.dpt.gov.tr/bitkiure/oik666.pdf>.
- DPT (2011b). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2011 Yılı Programı. Erişim www.dpt.gov.tr.
- DPT (2011c). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2004 Yılı Programı. Erişim <http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2004.pdf>.
- Eraktan, G. v.d. (2004). Türkiye'de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği Sistemi Ve Sonuçları. İstanbul: İTO. Yay.
- Eraktan, G. (2011). Destekleme Sisteminde Değişim Erişim http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/250c59336b505ed_ek.pdf?tipi=14&sube=18.08.2011.
- Ezekiel, M. (1938). The Cobweb Theorem. *The Quarterly Journal of Economics*, 52(2), 255-280.
- Fellmann, T. v.d. (2011). *Potential impacts on agricultural commodity markets of an EU enlargement to Turkey*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ftp.jrc.es/pub_EURdoc_JRC60663
- Gardner, B. L. (1987). *The Economics of Agricultural Policies*. New York : Macmillan Publication.
- Gaytancıoğlu, O. (2009). Türkiye'de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası. İstanbul: İTO.
- Grethe, H. (2007). The Challenge of Integrating EU and Turkish Agricultural Markets and Policies. *International Journal of Agricultural Resources, Governance and Ecology*, 6 (4/5), 440-459.
- Huricihan İ. v.d. (2008). Türkiye'de Tarımın Dönüşüm ve Küresel Piyasalarla Bütünleşme Süreçleri. (Proje No: 106K137) İstanbul: TÜBİTAK.
- Kaldor, N. (1934). A Classificatory Note on the Determinateness of Equilibrium, *The Review of Economic Studies*, 1(2), 122-136.
- Kandemir, O. (2011). Tarımsal Destekleme Politikalarının Kırsal Kalkınmaya Etkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 103-113.
- Kazgan, G. (2004). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, Ç. and Yenal Z. (2011). Agrarian Change under Globalization: Markets and Insecurity in Turkish Agriculture. *Journal Of Agrarian Change*, 11(1), 60-86.
- OECD (2001). The Uruguay Round Agreement On Agriculture an Evaluation Of Its Implementation In OECD Countries. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2011), *Evaluation of Agricultural Policy Reforms in Turkey*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264113220-en>
- Ortaç, R. v.d.(2006). Türkiye'de Uygulanan Tarımsal Fiyatlandırma Politikaları. Ankara: Gazi.

- Oskam, A. (2005). Overview of Agricultural, Food, Rural and Structural Policies. A.M. Burrell and A.J. Oskam (Ed). *Turkey in the European Union, Implications for Agriculture, Food and Structural Policy* içinde, 127-148. Cambridge: Cabi Publishing.
- Övgün, B. (2010). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Bir Çıkmaz: Politika Transferi Açısından Tarım Sorunu. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 9 (1), 91-103.
- Öztürk, Ş. vd. (2009). Küresel Ve Ulusal Politikaların Yerel Tarım Üzerindeki Etkisi: Muğla Köyleri Örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 157-176.
- Özgüven, A. (1997). *Tarım Ekonomisi ve Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası*, (3. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Tan, S. (2009). Tarım Reformu Uygulama Projesi” Kapsamında Kırsal Kalkınma Projeleri: Çanakkale İli Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı Örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 4 (2), 51-64.
- Tarım ve Köy İşleri (2011). Tarım Reformu Uygulama Projesi. Erişim www.tarim.gov.tr/Files/Files/e_kutuphane/ARIP-nihai-CYP%5B1%5D.doc.
- Togan, S. vd. (2005). Analysis of the Impact of EU Enlargement on the Agricultural Markets and Incomes of Turkey. Bernard Hoekman and Sübidey Togan (Ed.), *Turkey: Economic Reform and Accession to the European Union*, (s. 39-86). Washington: The World Bank.
- Topçu, Y. (2008). Çiftçilerin Tarımsal Destekleme Politikalarından Faydalanma İstekliliğinde Etkili Faktörlerin Analizi: Erzurum İli Örneği. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 21(2), 205-212.
- Tunçsiperi, B. vd. (2008). Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası Ve Türk Tarımına Yansımaları: Balıkesir İli Örneği. İzmir: 2. Ulusal İktisat Kongresi.
- Venn, J. A. (1933). *The Foundations of Agricultural Economics*, London: Cambridge Press.
- World Bank (2011). Implementation Completion and Results Report. Erişim http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2009/12/16/000333038_20091216230906/Rendered/PDF/ICR11550P070281C0Disclosure012115191.pdf.
- Yalçınkaya, N., Yalçınkaya M.H., Çılbant Ç. (2006). Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 13(2), 97-118.
- Yapar, S. (2005). Türkiye’de Tarımsal Ekonomi Ve “Desteklememe” Politikasının Bir Aracı Olarak Doğrudan Gelir Desteği Sistemi. *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2), 21-37.
- Yılmaz, H. vd. (2008). Türkiye Tarımında Doğrudan Gelir Desteği Uygulamaları (Isparta İli Üreticileri Açısından Bir Değerlendirme). *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 248-265.
- Yu, T.H. v.d. (2010). Assessing the Spatial and Temporal Variation of Output-Input Elasticities of Agricultural Production in Turkey. http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/56544/2/2010SAEA_Paper_0116a.pdf